

Н.А.Аманкелді

*Қаспий қоғамдық университеті, Алматы
(E-mail: namankeldy@mail.ru)*

Қазақстан Республикасы жоғары білім беру жүйесіндегі білім беру қызметінің нарығы: даму мониторингі

Мақалада отандық жоғары мектептің ағымдық дамуының мониторинг нәтижелері келтірілген, оның негізгі элементтерінің кезеңдік трансформациясы қарастырылған. Зерттеу үрдісінде сипаттау және салыстырмалы талдаулары, оның себептері, тарихи, функционалдық және жүйелік келісімділіктері пайдаланылды. Бұл мақала деректерін сараптамалық мақсаттарда пайдалануға болады. Жұмыс негізгі статистикалық деректерді тапсыру Қазақстандағы жоғары білім беруді дамыту мен ағымдағы жағдайын туралы толық талдау болып табылады. Жоғары білім беру жүйесіне енгізілген жаңалықтардың барлығы тек әлемдік білім беру кеңістігіне кіру үшін ғана еместігі сөзсіз. Бұл жаһандандудың әлемдік үрдісінің салдары болып табылады.

Кілт сөздер: қаржыландыру, жоғарғы білім, білім беру қызметтерінің нарығы, реформа, интеграция, үздіксіз білім, бәсекеге қабілеттілік.

Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңінде жоғары білім беру жүйесін жетілдіру ең өткір мәселе болып табылады. Соңғы онжылдық ішінде отандық жоғары білім беру жүйесінде ауыз толтырып айтарлықтай құрылымдық өзгерістер болды: жоғары оқу орындары (жоо) өздерінің басқару қызметтерінде анағұрлым байқалатындай автономиялық дәрежеге ие болды, оқыту траекториясын анықтауда ұйғару институционалдық құрылымдарында, бағдарламалары мен оқыту түрлерінде толық диверсификация болып өтті. Мұнымен бірге білім берудің мемлекеттік секторы қысқартылды, ал мемлекеттік емес білім беру секторы қарқынды дами бастады. Елімізде қалыптасқан білім беру қызметінің нарығын мемлекеттік және мемлекеттік емес жоо ұсынды, бірақ мемлекетпен реттелетін бірдей жағдайда және тең құқылықта. Сонымен бірге жоғары білімге деген қоғамдық талаптардың өсуі, білім беру қызметі ұсыныстары пропорционалдық емес жағдайлардың ұлғаюы және еңбек нарығының сұраныстары, жоғары білімге бағытталған қаржы ресурстарын мақсатсыз пайдалану, оқытудың жаңа технологиясын пайдалану, жоо басқаруда экономикалық механизмдерді өзгерту, білім беру қызметінде бәсекеқабілеттілікті арттыру жоғары білім беруде жаңа тәсілдерді іздеуге мүмкіндік тудырады.

Білім беру нарығы — бұл оқу орындары мен білім беру қызметін сату және сатып алу тұтынушыларының арасындағы әлеуметтік-экономикалық жүйе.

Қазақстан Республикасының дамуында стратегиялық бағыттарының бірі болып білім және ғылым табылады. Экономикалық, технологиялық прогресс, саяси даму, қоғамдағы мәдени және рухани жағдай олардың дамуына байланысты. Бұларсыз мемлекет пен қоғамның дамуының мүмкін еместігі айқын байқалады. Жоғары білім берудің даму стратегиясының мақсаты шикізат ресурстары экономикасынан білім экономикасына өте алатын, әлемдік білім кеңістігінде бәсекеқабілетті, оқытудың жоғары сапасымен қамтамасыз ете алатын ұлттық модельді қалыптастыру болып табылады.

Бұл жағдайды анықтау үшін жоғары білім берудің бүгінгі жағдайы, ол қалай дамуда және болашақта оны не күтетіндігіне жауап беруге тырысамыз.

КСРО ыдырауынан кейін Қазақстанның жоғары оқу орындары дағдарысты басынан кешірді. Жоғары білім берудің реформалануының негізгі бағыттарының бірі болып мемлекеттік емес оқу орындарының қарқынды дамуы болды, бұл тек объективтілікті байқатпады, сонымен бірге бұл білім беру қызметі нарығының қалыптасуына өте қажет екендігін де білдірді. Білім беру қызметі нарығы да басқа кез келген нарықтар сияқты бәсекеқабілеттілікті талап ететіндігі заңды. Осы байланыста білім саласындағы мемлекеттік саясат жан-жақты және барлық бағытта іске асырылды, бұл білім беруді қаржыландыру мен басқару жүйесін, заңды базаларды реформалауға әкелді.

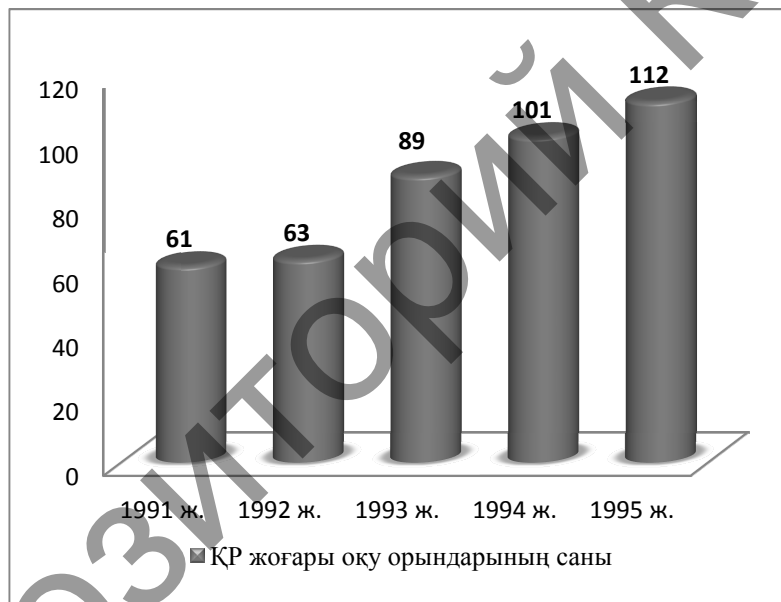
Мемлекеттің білім беру саясатында келелі орынды жоғары оқу орындары жүйесін оңтайландыру және рационалдандыру үдерістері алады. Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан бері жоғары білім беру жүйесі өз бағытында көптеген өзгерістерді бастан кешірді.

Бірінші кезең (1991–1995 жж.) алдымен «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заңымен, Қазақстан Республикасының Конституциясымен (1993 ж. — бірінші редакция, 1995 ж. — екінші редакция), мемлекеттік қызметке тән барлық салалар, оның ішінде білім беруге міндетті болып табылатын заңды-нормативтік жағдайлармен сипатталады.

1991 ж. желтоқсанда бұрынғы КСРО құрамында болған 11 республика арасында өткен мәжілісте Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы Хаттамаға қол қойылды. 1992 ж. наурызда Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына қабылданды. Білім беру аумағында әлеуметтік-экономикалық қатынасты реттейтін нормативтік-құқықтық базаны құру басталды [1].

Бұл кезеңде жоғары мектеп жүйесінде жүргізілген реформалар, біздің көзқарасымыз бойынша, асығыс тәртіпте жүргізілді, білім беру саласындағы құқықтық реттеуді талап ететін шынайы жағдай сол уақытта әрекетте болған заңдылықтардан асып түсті.

Бұл кезеңнің негізгі міндеті болып білім беру саласында мемлекеттік монополиядан бастарту, білім беру саласындағы қатал орталықтандырылған жетекшіліктен алшақ болу, жоғары оқу орындарының іс-әрекеттеріне жекешелікті молырақ беру, республикамыздың облыстары мен аймақтарында нарықтық экономика талаптарын қамтамасыз ету үшін мамандарды дайындауда жеткілікті тәуелсіздік мақсатында жоғары білім беруде мамандықтар атауларын жаңалау болып табылды. Жүргізілген шаралар қорытындысы бойынша жоғары білім берудің мемлекеттік емес секторы қарқынды дами бастады. Бұл үдеріс көрсеткіштері төменде берілген 1-суретте (1991–1995 жж. аралығын қамтиды) көрсетілген.

Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

1-сурет. Қазақстан Республиканың жоғары оқу орындарының саны (1991–1995 жж.)

Бұл кезеңнің өзіне сай ерекшелігі студенттік контингенттің мемлекеттік жоғары оқу орындарынан мемлекеттік емес оқу орындарына жылыстауы болды.

Аталған кезеңнің атқарған шаралары нормативтік-құқықтық актілерден белгілі мөлшерде заңды бекітулер таба алды. 1993 ж. «Жоғары білім беру туралы» Заң шықты, осылайша, жоғары білім беру саласындағы мемлекеттің саясаты түрлі меншікті жоғары оқу орындарына қолдау көрсетуге бағытталды. Мемлекеттік жоғары оқу орындары жекеменшік оқу орындарымен қатар студенттік контингентті ақылы негізде қабылдауға мүмкіндік алды, осының негізінде жоғары білім беруді қаржыландыру көзі реттеле түсті.

Жоғары білім беру саласында экономикалық дағдарыспен байланысты жағдай былай қалыптасты: ұйымдастырушылық, мамандар, ғылыми-әдістемелік, материалдық-техникалық мәндегі жүйелік шараларды шешуде қатал қажеттілік туындады. Бұлардың ішінде алғашқылардың бірі болып жоғары білім беруде мамандықтарды топтастыруды жаңарту жұмыстары қолға алынды.

1994 ж. алғаш рет ҚР Жоғары білім беру мемлекеттік стандарты бекітіліп, жоғары білім берудің көпдеңгейлі құрылымы, яғни академиялық дәрежелер — бакалавр және магистр анықталды [2].

Алғаш рет республикамызда білім беру стандарттары оқу-әдістемелік бірлестіктерде жасалды, олар жоғары оқу орындары арасына таратылды. Алғашқы стандарттардың өзіндік ерекшеліктері жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігі шектелген оқу үрдісі әдеттен тыс регламенттелді, сол себепті тәжірибеде жоғары оқу орындары стандарт нормаларын бұзуы жиіленген жағдайлар байқалды.

Жинақталған жағдайды мемлекет бірқатар құжаттар қабылдау нәтижесімен реттеуге тырысты, дербес жағдайда, Министрлер Кабинетінің қаулыларымен оқу орындарын лицензиялау тәртібі туралы ереже, Мемлекеттік емес білім мекемелері туралы ереже, Мемлекеттік емес жоғары және орта арнаулы оқу орындарына бақылауды күшейту туралы, Мемлекеттік емес білім мекемелерін лицензиялау, аттестаттау және Аккредитациялау кеңестері жөніндегі ережені бекіту туралы бұйрықтар берілді және басқа да заңды актілер. Бірақ құқықтық реттеу механизмі, оның ішінде білім беру қызметін лицензиялау тиімсіз жұмыс істеді.

Бұл кезең соңында жоғары білім беру жүйесін реформалауда стратегиялық мәндегі мәселелер туындады:

- мамандыққа бөлуде мамандарды дайындау құрылымындағы сәйкессіздік;
- жоғары білім беру сапасының төмендеуі;
- мемлекеттік реттеудің аз тиімділігі;
- білім беру қызметінің ұлттық нарығының құлдырауы.

Жоғарыда аталған кезең қиыншылықтарының күрделілігіне қарамастан, жоғары білім беру жүйесі өзгерістерінің бастапқы кезеңін атап өткеніміз жөн, себебі бұл кезең өзінен кейінгі пайда болған кезеңдерде келешек модернизацияланатын негізгі бағыттарды анықтауға және жоғары білім беруді дамытуға, ұлттық жаңа модельді құруға өз себін тигізді.

Келер кезең жағдайлары жедел өзгерістер енгізуді талап етті. Жоғары білім беру жүйесін модернизациялау үрдістерін айқындайтын және оның мазмұнын жаңартатын бұл өзгерістер екінші реформалауда, яғни 1995–1998 жж. аралығын қамтитын кезеңде, өз көріністерін тапты.

Бұл кезең біздің мемлекетіміздің әлемдік білім беру кеңістігіне енуімен сипатталады, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңестің 1995 ж. 4 тамызда бекітілген Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат концепциясында қамтылды, жоғары оқу орындары қызметтерін қамтитын жаңа құқықтық нормативтік жағдайлар: «Лицензиялау туралы» заңды күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы; Қазақстан Республикасы Жоғары білімді мамандықтарының классификаторының жаңа редакциясы; Еуропа аймағында жоғары білім беруге жататын, біліктіліктерін танытатын Конвенцияны ратификациялау туралы Заңы.

Жүргізілген өзгерістердің негізгі мақсаты болып әрекеттегі жоғары білім беру жүйесінің халықаралық стандартқа еш мүлтіксіз бейімделуі табылады.

Отандық жоғары білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне шоғырлануы — ұзақмерзімді стратегиялық басымдықтың бірі. Біздің еліміздің әлемдік білім беру кеңістігіне енуінің басты шарты — қазақстандық білім беру жүйесінің Лиссабон конвенциясы мен Болон декларациясы жағдайларына икемделуі.

Бұл кезеңге тән болып Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат концепциясы табылады. Бұл Концепцияның басты идеясы білім беру формалары мен сатыларының барлығын жаңарту қажеттігіне тіреледі. Мемлекеттік саясаттың басты қағидалары жасалды. Аталған концепция қағидасы демократиялану, аймақтану, баламалық, ашықтық, мобильділік және т.б. сай келетін иілмелі, білім берудің адаптивті жүйесіне бағытталған [3].

Реформалаудың келесі кезеңі білім беруді қаржыландыру және басқаруды орталықтандырмау (1999–2000 жж.). Бұл кезең студент контингентін қалыптастырудың жаңа моделіне көшуге ыңғайланды, мемлекеттік тапсырыс бойынша студенттерді қабылдау мемлекеттік білім беру гранттары мен кредиттері негізінде жүзеге асуы қажет. Бұл кезеңге тән белгі қазақстандық экономиканы модернизациялау болып табылады, яғни басты рөлде жекешелендіру болды, мемлекеттік меншікті жекешелендіру, көптеген жоғары оқу орындары жекешелендіріліп, мемлекеттік емес жоғары оқу орындарына айналды. Мемлекет жеңіл салық салуды енгізу жолымен мемлекеттік емес білім беруде кредиттеуді дамытуға ынталандырды. Білім беру сапасын мемлекеттік бақылау мәселесі анағұрлым нақтырақ реттелінеді. Мемлекеттік емес білім беру мекемелері мемлекеттік білім беру тапсырыстарын орындауға қатысуға, яғни байқау негізінде мемлекеттік гранттар мен кредиттерді жеңіп алған тұлғаларды оқытуға, мүмкіндік алды.

Бұл кезеңде жоо студенттерінің құрамын құрау қаржыландырудың негізінде мамандарды дайындауға мемлекеттік тапсырысты орналастыру, сондай-ақ жекелеген тұлғалардың өз есебінен және басқа да көздерден оқу ақысын төлеу негізінде іске асырылады. Бұл модельдің мәні барлық талапкерлер кешенді тестілеу әдісімен қабылдау емтихандарын тапсырады және өздерінің таңдаған мамандықтары бойынша байқауға қатысады. Мемлекеттік білім беру гранттары мен кредиттері байқау қорытындысынан өткен жеке тұлғаларға беріледі. Болашақ студент — грант немесе кредит иегері, таңдаған мамандығы дайындалатын жоо өзі таңдайды. Жоғары білімді мамандарды дайындауда қаржыландыру механизмі өзгерді, «білім беру объектісін қаржыландыру» қағидасынан «білім беру субъектісін қаржыландыру» қағидасына ауысты [4]. Бұдан әрі мемлекеттік білім беру кредитінде оқитын студенттер мемлекеттік білім беру гранттарына ауыстырылды. Бірақ гранттар мен кредиттер жүйесі жоғары білім алуға қолжетімділік деңгейін еліміздің ағымдағы әлеуметтік-экономикалық мүдделілігіне әкелді.

Реформалаудың төртінші кезеңі (2001–2007 жж. басы). Жоғары кәсіби білім беру жүйесінің стратегиялық дамуы. Бұл кезеңнің өзіне тән басты ерекшелігі — республикамыздың Болон үрдісіне қосылуы болып табылады. Қазақстан — Еуропа білім беру кеңістігінің толық құқылы мәртебесіне лайық бірінші орталық Азия мемлекеті болды. Қазақстан өзіне жүктелген міндеттемелерді іске асыруына сәйкес 2020 жылға дейін бірқатар шараларды жүзеге асыруы қажет: кең көлемде салыстырылатындықтан, таратылған біртектес топтамалардың есебінен басқа топтамалармен «транспаренттілік» (алмастыруды) қалыптастыру; бірдей сынақ бірліктері жүйесін енгізу (білім беру кредиттері), білім алушылар мен оқытушылардың мобильдігін байыпты дамыту, біліктілік және оның өзара мерейінің тіркелімнің бірдей пішіндерінен алынуы, мамандарды дайындау сапасын жақсартуда дамыған құрылымдармен қамтамасыз ету, студенттерді дайындауда халықаралық ынтымақтастықты молайту, оқытушылардың біліктіліктерін арттыру және қайта дайындау, сондай-ақ бірлескен ғылыми зерттеулерді жүргізу және т.б.

Қазақстандық жоғары білім беру мамандар дайындаудың үш деңгейлі моделіне — «бакалавр — магистр — доктор PhD» — көшті, біртіндеп барлық жоғары оқу орындарына оқытудың кредиттік технологиясы енгізілді.

Жүргізілген реформаларға сәйкес жоғары білім беру саласында — басқарудың демократиялық мәніне; жоғары оқу орындарының өкілеттілігі кеңейтілді; үштілділік қағидасы; жоғары білім берудің мемлекеттік емес секторлары заңдастырылды; білім беру гранттары мен кредит түріндегі кредиттеу жүйесін енгізу үшін заңдылық негіздері құрылды; жоо мен ғылыми-зерттеу институттарының құрылымдар жүйесіне иілімді және ұтқырлықты көтеру үшін қайта құрулар жүргізілді; жоғары білім берудің әлеуметтік тиімділік жағдайларының негізінің бірі ретінде жоо автономиялығын мойындау болып табылды [5, 6].

Қазақстандағы жоғары білім берудің дамуы мен қазіргі жағдайларының талдауын көрсету үшін соңғы жылдардың негізгі статистикалық мәліметтерін келтіреміз.

ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің мәліметінше, 2014/2015 жж. басында республикамызда 126 жоғары оқу орны болды, оның 49 мемлекеттік болып табылады. Жоо студенттерінің саны 2014–2015 оқу жылында 477,4 мың адамды құрады.

Мемлекеттік грант есебінен 129 335 адам, бұл студенттердің жалпы санының 27,1 %, мемлекеттік білім беру тапсырысы есебінен 12 536 адам (2,6 %), ақылы негізде 335 516 адам (70,3 %) білім алады. Мемлекеттік тілде оқитын студенттер 60,4 %, орыс тілінде — 37,0 % және ағылшын тілінде — 2,5 % құрайды. Профессор-оқытушылар құрамының (ПОҚ) саны — 40,3 мың адам. Олардың 888 — PhD докторы, 102 — мамандығы бойынша докторлар, 3870 — ғылым докторлары, 14958 ғылым кандидаттары. ПОҚ дәрежелілігі 49,2 % құрайды [7].

Бүгінде мемлекеттік тапсырысты құрауда еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық басымдықтарын ескерген. Бұл, біріншіден, белсенді индустриялық-инновациялық экономиканың даму фазасына ену, яғни жоғары білім беру мен ғылым саласының қазіргі экономикалық жағдайларға икемделуімен сипатталады, бұл нормативтік-құқықтық базаға сәйкес реттелетін білім беру мен ғылым дамуын ұйымдастыру, мамандар, инфрақұрылымдық және қаржымен қамтамасыз етуде маңызды өзгерістерге әкеледі. Бұдан басқа, мемлекеттік тапсырыс құрылымында мамандарды дайындауға көп орын берілмеген, агроөндірістік кешендердің дамуына көңіл аударылған.

Еліміздің жоғары оқу орындары республикамыздың жер көлемінде тең орналаспаған. Жоғары оқу орындарының көпшілігі, яғни жоо 36,5% дәстүрлі ғылыми және мәдени орталық болып табылатын Алматы қаласында орналасқан (1-кесте).

1 - кесте

**Қазақстанның облыстары мен қалалары бойынша жоғары оқу орындарының саны
(оқу жылының басында, бірлік)**

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Қазақстан Республикасы	149	146	139	128	126
Ақмола облысы	6	6	6	6	6
Ақтөбе облысы	8	8	7	6	6
Алматы облысы	2	2	3	3	3
Атырау облысы	3	3	3	3	3
Батыс Қазақстан облысы	4	4	4	3	3
Жамбыл облысы	5	5	5	5	5
Қарағанды облысы	13	13	10	10	9
Қостанай облысы	7	7	7	7	7
Қызылорда облысы	5	4	4	4	4
Маңғыстау облысы	3	3	3	2	2
Оңтүстік Қазақстан облысы	12	14	12	11	11
Павлодар облысы	4	4	4	4	4
Солтүстік Қазақстан облысы	2	2	2	2	2
Шығыс Қазақстан облысы	10	10	10	7	7
Астана қ.	13	14	14	14	14
Алматы қ.	52	47	45	41	40

Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

1994 ж. бастап Қазақстанның мемлекеттік жоғары оқу орындарымен қатар, коммерциялық жоғары оқу орындарында да студенттер санының ұдайы өсуін байқауға болады. Студенттердің анағұрлым басым көпшілігі Алматы қаласы, Оңтүстік Қазақстан, Қарағанды облыстарының жоғары оқу орындарында шоғырланған (2-кесте).

2 - кесте

**Қазақстан Республикасының облыстары мен қалалары бойынша студенттер саны
(оқу жылының басында, адам)**

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Қазақстан Республикасы	620 442	629 507	571 691	527 226	477 387
Ақмола облысы	16 736	16 332	17 086	13 787	10 289
Ақтөбе облысы	25 336	26 969	24 882	23 821	20 825
Алматы облысы	10 057	9 995	11 200	10 701	9 724
Атырау облысы	15 481	15 291	12 979	11 347	10 552
Батыс Қазақстан облысы	28 260	31 023	27 380	25 517	28 369
Жамбыл облысы	29 426	33 138	30 721	26 805	19 580
Қарағанды облысы	61 105	60 366	52 158	46 449	41 123
Қостанай облысы	28 079	27 558	24 980	22 349	19 840
Қызылорда облысы	17 244	15 675	15 849	13 772	11 308
Маңғыстау облысы	8 436	8 683	7 187	5 739	3 815
Оңтүстік Қазақстан облысы	73 425	79 412	77 774	74 564	70 121
Павлодар облысы	21 755	21 195	18 076	15 257	13 750
Солтүстік Қазақстан облысы	9 405	8 351	7 184	5 846	4 851
Шығыс Қазақстан облысы	48 381	45 930	37 162	29 220	26 559
Астана қ.	40 817	46 437	48 606	53 561	52 945
Алматы қ.	186 499	183 152	158 467	148 491	133 736

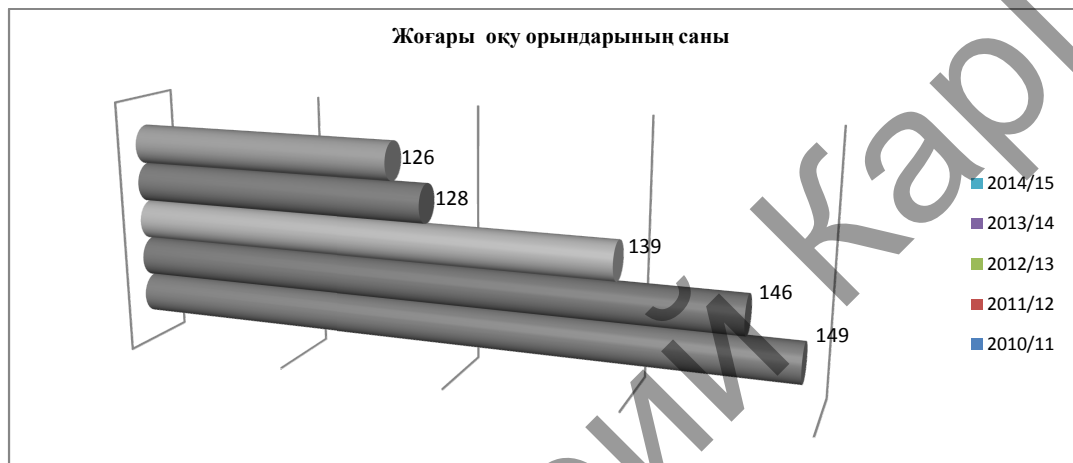
Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

Қарастырылып отырған оқу жылында жоғары оқу орындарына техникалық және кәсіби білімдерімен 125,7 мың студент түсті, ал бұл алдыңғы жылға қарағанда 6,1 мың адамға аз екендігін аңғартады. Бұл ағымдағы оқу жылы техникалық және кәсіби білім беру бітірушілерінің кешенді тестілеу қорытындысынан жоо орнына қажетті деңгейде білім көрсеткіштерінің қорытындысын жинай алмағандықтарының нәтижесімен байланысты.

2014–2015 оқу жылы 177678 кәсіби мамандарды шығару жоспарланса, бұл 2013/14 оқу жылымен (172810) салыстырғанда 2,7 % адам санының көптігін көрсетеді.

Ең көп жоғары оқу орындарының саны 2001 ж., яғни 182 жоо құраса, ал аздық мәнді 1991 ж. — 55 жоо болды.

2014–2015 оқу жылының басында республикада 126 жоғары оқу орны, оның ішінде 49 мемлекеттік және 77 мемлекеттік емес. Еліміздің жоғары оқу орындарының даму көрсеткіші 2-суретте көрсетілген.

Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

2-сурет. Қазақстан Республиканың жоғары оқу орындарының саны (2010–2014 жж.)

Студенттердің жалпы саны 477,4 мың адамды құрады, олардың 75,5 % күндізгі, 20,1 % — сыртқы және 4,4 % кешкі бөлімдерде оқиды. Мемлекеттік жоғары оқу орындарында студенттердің жалпы санының 48,6 % оқиды.

Осылайша Қазақстанның жаңа даму кезеңі әлемнің 50 бәсекеқабілетті алдыңғы қатарлы елдерінің қатарына қосылуға мемлекет дамуын жеделдетуге бейімделген. Осымен байланысты жоғары білім беру саласының саясаты білім берудің жаңа ұлттық моделін құру, яғни әлемдік білім беру кеңістігіне интеграцияланған және әлемдік еңбек нарығында бәсекеқабілетті мамандарды дайындауды қамтамасыз ету [8].

Сондай-ақ отандық жоғары білім беру жүйесі тиімді еместігін мойындауымыз қажет. Жиырма жылдан астам уақыт аралығында жүргізілген реформалар мен мемлекеттік бағдарламаларды тарату күн тәртібінен стратегиялық қажеттілікті алып тастай алмады. Бұлар мамандарды дайындау құрылымында мамандықтарды бөлуде теңсіздікті танытты; яғни мемлекеттік реттеудің тиімсіздігі, білім беру қызметі нарығына қайырымсыз бәсекенің кіруі, жоғары білім берудің сапасының нашарлауына әкелуі және отандық жоғары оқу орындары дипломдарының құнсыздануы. Жоғары білім беру жүйесінің ағымдағы жағдайы әр түрлі деңгейдегі тұрғындардың білім алуға қолжетімсіздіктерінен артуынан деп сипатталады. Жүргізілген зерттеулерге сәйкес 16 млн тұрғынның тек 15 % білім үрдісіне тартылатын жасқа лайық деп танылған, бірақ шынайы сандық көрсеткіш жоғары білім алуға ниетті тұлғалардың анағұрлым көп екендігін көрсетеді. Біз үшін оның тағы бір белгісі жоғары білімнің қымбаттылығы, ал ол қымбаттылықты екінші бірі көтере алмайды. Жоғары білімге деген қолжетімділік бүгінде қазақстандық жоғары білім беру жүйесін анық екі ішкі жүйелерге бөледі: оның бірі — ұсынылған қызметінің жоғары сапалылығымен сипатталатын, элиталық білім, ал екіншісі — орташа сапалы көпшілікке арналған жоғары білім беру.

Елімізде жоғары білім деңгейін қажетті халықаралық деңгейге көтеру үшін бәсекеқабілетті отандық мамандар дайындау мүмкіндігін арттыруда білім беру мен ғылым саласына түпкілікті және тұрақты инвестиция қажет [9].

Жоғары білім беру жүйесіне енгізілген жаңалықтардың барлығы тек әлемдік білім беру кеңістігіне кіру үшін ғана еместігі сөзсіз. Бұл жаһандандудың әлемдік үрдісінің салдары болып табылады. Мұнымен бірге жаһанданумен ұлттық білім беру ерекшеліктерінің ақырындап жойылатындығы белгілі. Кредиттік жүйенің басты қағидасы жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігін білім беру бағдарламалары мазмұнымен анықтау, мамандарды дайындау сапасын жетілдіру жолдарын қарастыру, жаңа білім беру технологиясын енгізуді, оқу үрдістерін ұйымдастырудың рационалды формаларын құру, оқытудың инновациялық құралдарын пайдаланулар жаңа инновациялық үрдістердің дамуына негізгі база болуымен байланысты.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Жакенова К.А.* Проблемы формирования нормативно-правовой базы системы высшего образования Казахстана в ходе реформ // Инновации и образование. Сб. материалов конф. Сер. «Symposium». — Вып. 29. — СПб.: СПб философ. общ-во. — 2003. — С. 490–503.
- 2 Қазақстан Республикасының Үздіксіз білім беру жүйесінде мамандар даярлау құрылымын реформалау туралы Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысы. — 1994. — 1 қырк. — № 982 (күші жойылды).
- 3 Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың тұжырымдамасы. — Алматы: Қазақстан, 1995.
- 4 *Закирова Г.Д., Наренова М.Н. и др.* Реформирование высшего образования в Казахстане и Болонский процесс: материалы для практических действий. — [ЭП]. Режим доступа: <http://tempuskaz.kz/files/reform.pdf>.
- 5 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы // Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. — [ЭП]. Қолжетімділік тәртібі: <http://strategy2050.kz/ru/page/gosprog2>.
- 6 *Yessengeldin B.S., Murzatayeva G.K., Sitenko D.A., Seitalinova A.S.* The development of social infrastructure in the innovation economy // Bull. of Karaganda University. Ser. Economy. — 2014. — No. 3. — P. 48–54.
- 7 [ЭП]. Қолжетімділік тәртібі: www.stat.gov.kz
- 8 «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы // Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 27 ақпандағы № 191 Қаулысы. — [ЭП]. Қолжетімділік тәртібі: zakon.kz.
- 9 Қазақстандағы жоғары білім. — Алматы, 2010. — [ЭП]. Қолжетімділік тәртібі: tempuskaz.belight.net/files/review_he_ru.pdf

Н.А.Аманкелді

Рынок образовательных услуг системы высшего образования Республики Казахстан: мониторинг развития

В статье проведен мониторинг текущего развития отечественной высшей школы, рассмотрена поэтапная трансформация её основных элементов. В процессе исследования использовались описательный и сравнительный анализ, анализ причин и последствий; исторический, функциональный и системный подходы. Материалы данной статьи могут использоваться в аналитических целях. Автором подробно представлен анализ развития и современного состояния высшего образования в Казахстане с приведением основных статистических данных. Отмечено, что все нововведения в системе высшего образования вызваны не только желанием войти в мировое образовательное пространство, в большей мере они являются следствием мировых процессов глобализации.

N.A.Amankeldi

Higher education system's educational services market of the Republic of Kazakhstan: monitoring of development

In the article the monitoring of the current development of the national high school, consider the gradual transformation of its basic elements. The study used a descriptive and comparative analysis, analysis of the causes and consequences; historical, functional and system approaches. The contents of this article can be used for analytical purposes. In the work there is given a detailed analysis of the Kazakhstan's higher education system's development and current state with main statistical data. No doubt that all innovations in higher education were caused not only by the desire to enter the world's educational space, but more being the result of world's globalization processes.

References

- 1 Zhakenova K.A. *Proceedings of the conference*. Ser. Symposium, 29, Saint Petersburg: Saint Petersburg Philosophical Society, 2003, p. 490–503.
- 2 *On reforming the structure of the training of specialists in continuing education in the Republic of Kazakhstan* // The Cabinet of Ministers of the Republic of Kazakhstan dated September 1, 1994, 982, (inoperative).
- 3 *The concept of public policy in the field of education*, Almaty: Kazakhstan, 1995.
- 4 Zakirova G.D., Narenova M.N. et al. *The reform of higher education in Kazakhstan and the Bologna Process: materials for action*, [ER]. Access mode: <http://tempuskaz.kz/files/reform.pdf>.
- 5 *Approval of the State Program for Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020* // Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December, 7, 2010, [ER]. Access mode: <http://strategy2050.kz/ru/page/gosprog2>.
- 6 Yessengeldin B.S., Murzatayeva G.K., Sitenko D.A., Seitalinova A.S. *Bull. of the Karaganda University*. Ser. Economy, 2014, 3, p. 48–54.
- 7 [ER]. Access mode: www.stat.gov.kz.
- 8 *The concept of the state youth policy in the Republic of Kazakhstan till 2020 «Kazakhstan 2020: The Way of the Future»* (Astana, Akorda, February 27, 2013, [ER]. Access mode: zakon.kz.
- 9 *Higher education in Kazakhstan*, Almaty, 2010, [ER]. Access mode: tempuskaz.belight.net/files/review_he_ru.pdf.

Репозиторий қарғау